

Samefolket i tvangsevakueringa

Ingunn Elstad, Universitetet i Tromsø.

Tvangsevakueringa hausten 1944 var ein felles katastrofe for folkeslaga i Finnmark og Nord-Troms. Denne artikkelen handlar om samefolket i tvangsevakueringa. Hadde dei nazistiske styresmaktene særskilte planar for samane? Var det trekk i sjølve tvangsevakueringa som slo spesielt ut for dei?¹ Til sist: er det muleg å seie noko om konsekvensar for samane som folk? Framstillinga er konsentrert om den første fasen av tvangsevakueringa: planlegginga, transporten og transittane frå oktober til ut 1944. Eg går ikkje inn på sjølve brenninga og nedslaktinga av husdyra. Artikkelen spring ut av samarbeidsprosjektet «Living the War» mellom Gjenreisingsmuseet i Hammerfest og Universitetet i Tromsø – Noregs arktiske universitet.

Tvangsflyttingar i Sápmi

Åra 1930 til 1950 var eit opprivande tidsrom med tvangsflyttingar av samane på alle delar av Nordkalotten. På Kola brukte reindriftssamane å flytte mellom vinter- og sommarbusetnadar, men då reindriften vart kollektivisert på 1930- og 1940-talet, vart vinterbustadane lagt ned og kolasamane måtte bli fastbuande. Samanslåing av reindriftseiningar og utbygging av gruvedrift, industri, jernbane og av byen Murmansk førte til tvangsflyttingar fram til 1970-talet.²

Petsamo var den austlege delen av det eldgamle området til austsamane (skoltesamane), og vart delt mellom Finland og Sovjet i 1920. Austsamane måtte slutte med årlege flyttingar.³ Dei evakuerte første gong under vinterkrigen, då den finske hæren brente bygder for å hindre sovjetisk framrykking.⁴ Etter krigen vendte dei tilbake, men då Hitler invaderte Sovjet i 1941 i militær allianse med Finland, vart fronten ståande gjennom Petsamo i tre år. Sápmi vart

¹ Jfr. Watts, Inger Selven 2014: For samene og Jesus. *Adresseavisen* 20.10.

² Afanasyeva, Anna 2013: *Forced relocations of the Kola Sámi people: background and consequences*. Thesis: Master of Indigenous Studies University of Tromsø. Holtsmark, Sven G. (red) 2015: *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917-2014*. Oslo: pax. s.131-132.

³ Siida Sää'mjie'llem. http://www.samimuseum.fi/saamjiellem/english/tieto_etusivu.html

⁴ Petterson; Arvid 2008: *Fortiet fortid. Tragedien Norge aldri forsto*. Hammerfest: Gjenreisningsmuseet, s. 254-256.

krigsområde, oppmarsjområde og forsyningsline. I september 1941 inngjekk Finland våpenkvile med Sovjet og forplikta seg til å jage ut tyskarane. Den finske regjeringa gav ordre til befolkninga i Lapland og Oulu fylke om å evakuere straks. 104 000 menneske evakuerte; to tusen av dei var samar etter den tids registrering.⁵⁶ Sovjet gjekk til ein kraftig offensiv i oktober, og den tyske hæren trekte seg tilbake i hast mot Finnmark, minela vegar, øydela kommunikasjonar og brente hus for å hefte russarane mest muleg. Kulturhistorikaren Veli-Pekka Lehtonen skriv at i snitt vart 40-47 % av busetnaden i finsk Lapland øydelagt. Bygdene Eanodat (Enontekiö) og Aanaar (Inari), der det budde mange samar, vart lagt nesten heilt aude. Busetnader langt frå veg, som samebygda Ohcejohka (Utsjoki), vart mindre skadd. Dei evakuerte vendte tilbake sommaren 1945.⁷

Ved fredsslutninga vart heile Petsamo sovjetisk. Austsamane valte å flytte til finsk side. Sist på 1940 talet endte dei permanent dels i Nellim - Ivaloområdet sør for Enaresjøen, dels i Če'vetjäu'rr (Sevettijärvi) nord for Enaresjøen.⁸ Austsamane vart delt mellom desse to bygdene på finsk side, og Njauddâm (Neiden) på norsk side. Det vart krevjande å halde kontakten.⁹

I oktober 1944 var altså den brente jord på veg mot Noreg. Dei tyske okkupantane trekte seg ut av Finnmark og Nord-Troms, men var bestemt på å halde grepet om resten av Noreg. For å hindre at Sovjet eller vestmaktene okkuperte det rømte området, og kanskje sette inn den norske regjeringa, skulle det gjennomførast total øydelegging og total deportasjon av heile det spreiddbygde området. Målet var ikkje berre å hefte Den røde hær, men å fjerne befolkninga. Slik ville diktatoren i Noreg, Reichskommissar Terboven, sikre seg mot partisanåtak og industrisabotasje nordfrå.¹⁰ Landet mellom Tana og Lyngen vart med få unnatak lagt aude.

⁵ Lehtola, Veli-Pekka 2015: Second world war as trigger for transcultural changes among Sámi people in Finland. *Acta Borealia*, 32-2, 125-147; Tuominen, Marja 2011: Where the world ends? Three places and challenges of Northern cultural history. I: Johnson, Bruce og Kiiskinen, Harri (red.): *They do things differently there. Essays on Cultural History*. Turku: K&h-kustannus, University of Turku, s. 43-80.

⁶ Tuominen 2011 s. 65.

⁷ Lehtola 2015 s. 134. Petterson 2008 s. 252, 273.

⁸ Lehtola 2015 s. 132-134.

⁹ Petterson 2008 s. 256-257. Siida Sää'mjie'llem
http://www.samimuseum.fi/saamjiellem/english/tieto_etusivu.html

¹⁰ Sjø serleg Fosnes, Wilhelm 1974: *Evakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944. Planlegging og gjennomføring*. Hovudoppgåve i historie, Universitetet i Oslo, og Landssviksak D3802 Lippestad. Riksarkivet.

Landet austfor Lyngen

Landet som vart brent var det gamle Sameland, på norrønt *Finnmork*.¹¹ Trass i hundreår med kolonisering, grensetrekking og norsk suverenitet, hadde Finnmark og Nord-Troms i 1944 ein tvetydig utanrikspolitisk posisjon. Noreg var nok vestleg, men det var ikkje like sjølvstendig at landet austfor Lyngen var ein del av den vestlege interessesfæren.¹²

Det er bortimot umuleg å seie kor mange av dei tvangsevakuerte som var samar. Som kjent er det svært problematisk å kategorisere og talfeste etnisitet i ei befolkning. På denne tida var antakeleg fornorskinga på sitt sterkaste. I den siste folketeljinga i 1930 vart etnisitet definert som «rase» ut frå slektsopphav, med kategoriane samar, kvenar og «blandingsfolk» («sam-kvenar»). Rundt ein fjerdepart av befolkninga i Finnmark vart kategorisert som samar, i Nord-Troms vel ein femtepart.¹³ Går ein ut frå desse låge andelane, vart om lag 10 000 samar tvangsevakuert frå Nord-Troms og Finnmark.¹⁴ Tala i og for seg seier ikkje mykje. Det var uansett ein stor del av samefolket.

Det nordiske blodet

Ministrane Jonas Lie og Johan Lippestad vart sendt nordover i oktober og skulle få i gang «frivillig evakuering» for å berge familiar og verdiar frå sovjetisk herredømme. Planane vart utvikla i tautrekking mellom tyske sivile og militære styresmakter. Det norske nazistynet

¹¹ Finn var det norske ordet for same. Evjen, Bjørg og Hansen, Lars Ivar 2008: Kjært barn- mange navn. Om forskjellige betegnelser på den samiske befolkningen i Nordland gjennom århundrene. I: Evjen, Bjørg og Hansen, Lars Ivar: *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv*. Oslo: pax, s. 17 og 35.

¹² Pedersen, Gunnar 1982: *Militær motstand i nord 1940-45*. Tromsø-Oslo- Bergen-Stavanger: Universitetsforlaget, s. 149-151, 178-179; Udgaard, Nils Morten 1973: *Great Power Politics and Norwegian Foreign Policy*. Universitetsforlaget. 1973 s. 56. Jfr. Holtmark (red.) 2015 s.253-262.

¹³ Tala frå folketeljinga av 1930 blir nok for låge, sjølv om Finnmark hadde mykje utflytting før tvangsevakueringa. Jfr. Mølmann, Nina mfl.: Infant mortality and epidemic diseases. Wartime Finnmark in a comparative perspective. *Nordlit* 37, s. 6-7. SSB: *Folketellingen i Norge 1930*, 4.hefte, Aschehoug: Oslo, tabell 1 s. 6 ff. 1930-folketeljinga oppgir 11 305 samar i Finnmark åleine, definert ut frå slektsopphav. Søbye, Espen 2015: *Folkemengdens bevegelse 1735-2014: en tabellstudie*. Statistisk Sentralbyrå. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/folkemengdens-bevegelse-1735-2014>, s. 249. Sjå Evjen og Hansen 2008 s. 32-34. Ut frå kommunale oppgåver vart 48907 personar tvangsevakuert frå Nord-Troms og Finnmark. Hauglid, Ole Anders 1975: *Gjenreisninga av Finnmark og Nord-Troms 1945-1948-1952*. Hovudoppgåve, Universitetet i Tromsø, s. 281.

¹⁴ Om lag 2000 samar i Kárášjohka og Guovdageainnu vart ikkje tvangsevakuert. Desse er trekt frå. Jonas Lie rekna at 19 000 eller rundt 30% av totalbefolkninga i Nord-Troms og Finnmark var samar eller «blandingsfolk». Lie, Jonas 1945: *Rapport til ministerpresidenten om evakuering av Finnmark fylke samt de 4 nordligste kommuner i Troms*, s. 7.

hadde liten innflytnad på kva som vart bestemt,¹⁵ men gjorde seg iallfall gjeldande på eitt punkt: Lie prøvde å hindre at samane vart ført sørover.

Jonas Lie var Himmlers fremste mann i Noreg.¹⁶ Det var SS-Reichsführer som fekk Lie etablert som politiminister i Noreg og som leiar for det norske SS. Lie kvalifiserte seg med turar til Austfronten, der SS gjennomførte massakrar av jødar og andre «mindreverde» sivile.¹⁷

Historikaren Bernt Roughtvedt har fortald om då Himmler og Lie reiste saman i Nord-Noreg i 1942. Himmler gjorde greie for korleis befolkninga i Finnmark i framtida skulle ordnast etter «rasemessige grunnsetningar». Det «nordiske blodet» var serleg verdfullt. Norske småbruk skulle slåast saman til garnisonar, for å isolere og beskytte herrefolket. Samane, som var vant til det arktiske, skulle bli der dei var. Himmler meinte at samane hadde halde sitt eige blod reint, og skulle ikkje utryddast, men leve i fred, så lenge dei heldt seg innanfor samereservatet.¹⁸ Det var altså fleire gradar av «blod».

Blodsideologien stod sterkt mellom tyske og norske nazistar, men var ikkje einerådande. Synet på samane varierte. Nokre nazistar meinte at den samiske kulturen var særprega og burde vernast. Politipresident Holtskog i Aust-Finnmark, som hadde vore adjutant hos Lie, føreslo derimot for dei tyske styresmaktene at samane skulle kastrerast.¹⁹ Tvangssterilisering av taterkvinner og sinnslidande hadde vore praktisert i Noreg sidan 1934.²⁰ Då Lie returnerte frå Finnmark, gjekk han straks inn for å opprette ein konsentrasjonsleir for tater og sigøynarar og deportere dei til Auschwitz.²¹ Planen vart ikkje sett ut i livet, men tvangssteriliseringane heldt fram til 1970.

¹⁵ Avhøyr og rapportar frå offiserar i Reichskommissariat, RA, Lippestad-saka.

¹⁶ Roughtvedt, Bernt 2010: *Med penn og pistol. En biografi om politiminister Jonas Lie*. Oslo: Cappelen Damm, s. 119 ff.

¹⁷ Roughtvedt 2010 222-247. Emberland, Terje og Kott, Matthew 2013: *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 154-156, 168-171, 204-209, 252-289.

¹⁸ Roughtvedt 2010 s. 314-316.

¹⁹ Lund, Svein 2011: «Ad skoleforhold for lappiske barn» - ei undersøking frå 1943. I: Lund, S. (hovudredaktør); Boine, E.; Broch Johansen, S.; Rasmussen, S. (medredaktørar): *Sámi skuvlahistorjá 5*. Kárasjohka: Davvi Girji, s. 158. Roughtvedt 2010 s. 308.

²⁰ St.meld. nr. 44 (2003-2004): *Erstatningsordning for krigsbarn og erstatningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningskadelidende samer og kvener*, s. 3, 15.

²¹ Roughtvedt 2010 s. 316-321. Emberland og Kott 2013, s. 483-484.

Deportasjon av samane?

Forordninga om «frivillig evakuering», utarbeidd av Reichskommissariat sine offiserar og kunngjort 17.oktober, innebar at stridsdyktige menn skulle førast bort med dei tyske troppane. Jonas Lie fekk inn eit unnatak for personar som «kan betraktes som samer». ²² Her følgde Lie Himmler: samane skulle bli der dei var. Men i rapporten til Quisling skilte han mellom «den rene lappebefolkning», altså reindriftssamane, og «sjølappene og blandingsbefolkningen». ²³ Reindriftssamane hadde livet sitt bunde opp i reindriften, var ikkje til nytte andre stadar, og reinflokkane som matressurs måtte ikkje gå tapt. Reindriftssamane kunne berre evakuerast ved at ein fekk dei til å drive reinen over til Troms. «Sjølappene» var derimot ei totalt degenerert blandingsbefolkning på 10-12 000 personar som stort sett verken fysisk eller psykisk hadde nokon befolknings- eller arbeidsverdi. Dei var fatalistisk innstilt og hadde ingen vilje til å reise bort. ²⁴

Her brukte Lie gamle klisjear frå den *norske* rasismen. ²⁵ Dessutan vurderte han befolkinga ut frå to begrep: «Arbeidsverdi» var nytteverdien som soldatar og arbeidskraft i den militarisererte pengeøkonomien. «Befolkningsverdi» var raseverdien, «blodet». ²⁶ Nazismen rekna ikkje med menneskets eigenverdi.

Oldemor til Jonas Lie skal ha vore same frå Helgeland. ²⁷

Lippestad snakka ope om «befolkningsverdien»: Jenny Kummeneje som var leiar for Hammerfest sanitetsforeining, spurde han direkte om det verkeleg var meininga å sende sørover fattige menneske som hadde lite klede og vanskeleg ville overleve sjøreisa. Han svara at dei rekna med 30-40% tap av menneskeliv, og forresten var det vel blandingsrase eller mindreverde menneske. “Vi tar bare verdifulle folk”. ²⁸

²² Lie 1945 s. 13-15, s. 41. Fosnes 1974 s. 32.

²³ Lie 1945 s. 19.

²⁴ Lie 1945 s. 24.

²⁵ Jfr. Roughtvedt 2010 s.316. Disse karakteristikkane vart brukt i legeberetningar rundt 1900. Elstad, Ingunn 2006: Dei sjuke i samfunnet. I: Elstad, Ingunn og Hamran, Torunn: *Sykdom. Nord-Norge før 1940*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 29.

²⁶ Denne tosidige vurderinga vart brukt på sinnslidande, også i Noreg. Fause, Åshild 2015: The fate of the mentally ill during the Second World War (1940-1945) in Troms and Finnmark, Norway. *Nordlit* 37, s.7-8.

²⁷ Westrheim, Harry 1978: *Landet de brente*. Oslo: Tiden, s.135.

²⁸ Avhøyr av Jenny Kummeneje 16/7 1946, Gustav Vig 19/09 1946, og Per Gabrielsen 5/12 1945. RA, Landssviksak D3802 Lippestad, stykke 1-5 (RA/S-3138) 1945-1947.

Lie og Lippestad laga lister over tal på personar på samleplassane – Repparfjord, Kvalsund, Stallogargo osv., merkt med «en del blandingsrase», «en hel del blandingsrase» osv.²⁹ Lie laga også prioriteringsliste for transportane, med samar og folk av «blandingsblod» nest sist, og sjuke folk aller sist.³⁰ Men då ordren frå Hitler kom, gjekk den ut på at *alle* skulle deporterast, slik Terboven hadde kravd.

Under presset frå den sovjetrussiske offensiven kom det motstridande planar og ordrar frå dei ulike kommandonivåa i Wehrmacht og Reichskommissariat.³¹ Det hende at tyske offiserar følgde utdaterte ordrar. Sivert Amundsen frå Stabbursnesområdet har fortald at tyskarane 31.oktober arresterte nokre mannfolk for å deportere dei – altså etter forordninga frå 17.oktober. To som hadde samekofte på seg, fekk attest frå tyskarane på at dei ikkje skulle evakuerast, men før dei drog heim, gav dei koftene sine til to av dei andre. Då fangane skulle skrivast inn, vart også desse to sendt heim med meldinga: Samane skulle ikkje fraktast sørover.

*Vi andre prøvde å forklare at også vi var samer, men det førte ikke fram. Tyske offiserer sa at når vi ikke hadde samekofte på, så var vi å betrakte som vanlige nordmenn.*³²

Den same beskjeden vart gitt om bord på Adolf Binder.³³

Jonas Lie hadde gjennomført registrering av dei norske jødane før dei vart arrestert og deportert til konsentrasjonsleirane. Samane var jo ikkje registrert. Tyskarane hadde berre klesdrakten å gå etter når dei skulle skiljast frå dei norske.

Evakuering av reindriftn?

Ordføraren i Kárášjohka gav ordre frå Lie til flyttsamane i dei reinbeitedistrikta han kunne nå: Dei måtte straks drive reinen vestover inn i Troms fylke.³⁴ Den tyske hæren skulle kjøpe den til god betaling. Lie gav også beskjed om at grensepolitiet måtte hindre at reinen vart

²⁹ Lie 1945 s. 47-49.

³⁰ Lie, Jonas 1944: *Rapport til ministerpresidenten 16.11 1944*, s. 20-21.

³¹ Jfr. Fosnes 1974 s. 15.

³² Petterson, Arvid 2014: *Deportering – eller flukt? Porsanger 1944-1945*. Porsanger Historie- og museumslag, s. 178-179.

³³ Petterson 2014 s. 197.

³⁴Lie, Jonas (udat.): *Dagboksopptegetelser fra tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms*, 18.10. 44.

flytta austover.³⁵ Lystra dei ikkje ordre, ville reinen bli skoten ned.³⁶ I Muonio skaut den tyske hæren ned store reinflokkar.³⁷

I Guovdageainnu var det møte den 24. oktober for å planlegge evakuering av reinen til Skibotn, med mellom andre ordføraren og representantar for reindrifta. Politimeisteren i Hammerfest, Sverre Hoem, skulle representere Jonas Lie. Før møtet vart dei einige om å forsøke å berge reindrifta og samtidig late som dei lystra tysk ordre. Så kom Herr Krämer frå sikkerheitspolitiet til møtet. Lensmannsfullmektig Lauri Keskitalo forklarte inngående kor vanskeleg det var å drive reinflokkane vestover; dei måtte beite frå stad til stad, det kravde stor omtanke og ikkje minst tid. Då Krämer hadde forlate møtet, vart dei einige om å sende bod med ordre om at samane måtte flytte reinflokkane mot vest, «etter tysk diktat på norsk mål», med tanke på tyske spionar. *På samisk* vart det gitt motsett beskjed: Dei skulle halde seg klar tyskarar og alle menneske, lengst muleg bort frå ferdsel og bustadar; drive reinen på gode beite, men passe opp for tyske fly og spionpatruljar³⁸. Samisk var motstandsspråket då reindrifta i indre Finnmark vart berga.

Kommandanten som kom til Guovdageainnu for å tømme bygda for folk, gav beskjed om at samar og finlendarar var unnatatt evakueringa. Dei fastbuande fekk lov å følgje med reindriftssamane. Tyskarane rekvirerte slakt og kjøreein. Samane trengte tid og forsyningar.³⁹ Opp i forhandlingane kom Jonas Lie. Han meinte at samane ikkje verka uvillige til å evakuere, for dei var svært redde for russarane.⁴⁰

Lie var ein var dei mest frykta av toppnazistane, men nokre samar fann likevel ut at dei ville halde ap med han. I dagboka fortel han at han fekk besøk ein kveld «av tre fantastisk utseende lapper» som ville tale med Jonas Lie. Ein av dei hadde vore utsending til samelandsbyene. «Joda lappene vilde reise. En av dem foreslo at jeg skulde «breke» om

³⁵ Telegram frå Lie 19.10.1944: RA, Landssviksak D3802 Lippestad, stykke 1-5 (RA/S-3138) 1945-1947.

³⁶ 19.okt. møte om evakuering av reinflokkane frå Karasjok reinsogn, ordførar Einar Isaksen, politiministerens representant politimeister Hoem, lappefogd Pleym til stades. Tre av fem reinbeitedistrikt kunne ikkje nåast i tide for å få drive reinen vestover. Lie 1945 s. 45-46.

³⁷ Lehtola 2015 s.135.

³⁸ Rapport frå politimeister Hoem, 27.10. 1944. SATØ, Fylkesmannsarkivet i Troms, boks 2028. B.R.H. [Hellesnes, Bertine Ruud] 1950: Tragikomedie i Kautokeino. I: Hellesnes, B.R. *Finnmark i flammer*, band 2. Kragerø: Eget forlag. Fjørtoft skriv at Lie var til stades på møtet og garanterte overfor tyskarane at samane var til å lite på. Fjørtoft, Kjell 1984: *Vi fikk vår frihet*. Oslo: Gyldendal. s. 162-163. Men den 24.10. var Jonas Lie i Billefjord.

³⁹Fjørtoft 1984 s. 163. Lies dagbok for 4.nov.

⁴⁰ Lie 1945 s. 36.

ev.[evakueringa] i kirka.» Lie beklaga at det ikkje vart tid til det; det var visst ikkje fritt for at han var smigra.⁴¹

Sist i november begynte Lie å etterlyse meldingar frå Helligskogen i Troms, dit samane skulle komme med reinen og få brennevin og tobakk i belønning. Han sendte ein statspolitimann for å møte samane i Helligskogen i Troms, som gjennomførte området mot Troms med fly og rapporterte at det heile var ein skandale.⁴²

Lauri Keskitalo oppsummerte i sin rapport at evakueringa gjekk planmessig; folk rømte innover fjella og budde i telt til tyskarane forlet Guovdageainnu. Ingen menneskeliv gikk tapt, og stort sett gikk det bra med reinen, men tyskarane skaut nokre flokkar på finsk side. Men han skreiv også at mange hadde en vond og vanskelig vinter både på gøymeplassane og etter at dei kom til dei nedsvidde heimane.⁴³ Forsynings situasjonen for folket på vidda vart prekær. Det vart etter kvart ordna med forsyningar frå Svenska Norgeshjelpen, distribuert frå Kuttainen på finsk side.⁴⁴ Gjennom vinteren søkte tyske fly og streifpatruljar etter samane frå Troms og Guovdageainnu.⁴⁵

Berit Klemetsens død

Opplegget frå Quislingregjeringa var at Arbeidstjenesten (AT) skulle drive mottaka av evakuerte sør for Tromsø.⁴⁶ AT var ein halvmilitær organisasjon der gutar og etter kvart jenter på 20 år vart utskrivne til nokre månader leirliv med jordbruksarbeid, drill og fostring i nazistisk ideologi. Sommaren 1944 var AT under boikott frå heimefronten og i full oppløysing.⁴⁷

⁴¹ Lies dagbok s. 12-13.

⁴² Rapport frå statspolitibetjent Tørseth 10.01.45 og 20.02.45. SATØ, Fylkesm. i Troms, 2028.

⁴³ Sitert frå Hellesnes 1950 s. 127.

⁴⁴ Lensmann Dahl, som var blitt avsett av nazistane, rømte til Sverige før jul og fekk ordna med forsyningar frå Svenska Norgeshjelpen, som vart distribuert frå Kuttainen på finsk side. Hellesnes 1950 s. 128-129. I rapporten sin gav statspolitibetjent Tørseth Dahl skulda for skandalen. Det ser ikkje ut til at han mistenkte Hoem.

⁴⁵ Hellesnes 1950 s.129. Lie 1945 s. 35-36.

⁴⁶ Riksutvalget for evakuering 30/10 -1944. SATØ Fylkesmannsarkivet for Troms 2017. Mappe: Rundskriv og meldinger.

⁴⁷ Hansen, Jan Egil 2011: *Stripete poteter og grumsete grøfter. En funksjonsanalytisk studie av den norske Arbeidstjenesten i perioden 1940-1945*. Masteroppgåve, Universitetet i Agder.

Røde Kors fekk også ordre frå Quisling om å bidra i tvangsevakueringa.⁴⁸ Andre frivillige organisasjonar, som Sanitetsforeningane og Norges Finnemisjon, vart trekt inn meir og mindre. I fleire byar stilte mange frivillige opp.

I Mosjøen stod sanitetsforeninga for forpleininga. Eit av innkvarteringslokala var Dolstad kjerke, med køyer i to høgder. Forskjellar mellom norske og samiske tenkemåtar kom til syne: Sanitetskvinnene spurte ein samegut om det ikkje var gildt å bu i den vakre kjerka; han svara ja, men det var nifst å bli kjørt levande på kjerkegarden.⁴⁹

Mosjøen var medisinsk senter for tvangsevakueringa nord for Trondheim, med ein AT-lege som representerte medisinaldirektøren. Sjukepleiarane var frå Ullevål og Røde Kors. Dit kom familien Klemetsen frå Kvalsund. Faren vart tatt ut som samisk tolk. Arthur og Andreas Josef Klemetsen har fortalt til forfattaren Dag Skogheim om då mora Berit Klemetsen døydde i Mosjøen:⁵⁰ Dei meinte at mora vart sjuk av redselen under tvangsevakueringa. Tyske offiserar om bord hadde sagt at dei ville bli torpedert: «Det er god plass i Vestfjorden». Faren var i Nord-Trøndelag for å hjelpe besteforeldra på plass. Mora hadde vaska klede og hengt opp i kjerka då ho brått vart dårleg. Gutane gjekk til sjukepleiarane, som såg til henne og ringte fleire gongar og bad legen å komme. Han svara at dei måtte ta det med ro; det var ikkje så farleg; han kunne kanskje komme morgonen etter. Det var då berre ein lege for dei tvangsevakuerte i Mosjøen. Artur Klemetsen meinte at han tente to herrar.⁵¹ Han skulle styre helsearbeidet i tvangsevakueringa i nord, han stilte ved mottak og avreise, og var ein aktiv partipropagandist. Det vart påstått at derfor kom han i grunnen aldri i gang som lege.⁵² Men berre ein lege kunne legge Berit Klemetsen inn på sjukehus til operasjon. Han kom først neste dag. Ho døydde før skyssbåten gjekk frå kai, sannsynlegvis av blødande magesår. Ho vart begravne frå Dolstad kjerke, der det vart talt og songe på samisk, og sanitetsforeninga laga kaffebord.⁵³ Bestemora fekk hukommelsestap då ho miste den einaste dottera. Dei måtte få henne på gamleheim i Trøndelag, der ho vart livet ut. Faren og sønnane rømte til Sverige nyttårsaftan 1944 under svære strabasar.⁵⁴

⁴⁸ Brev til Norges Røde Kors ved dir. Heyerdahl frå Quisling 17.10 1944, RA Flyktning- og fangedirektoratet ...Dd Riksutvalget for evakuering Dd-0004.

⁴⁹ Løkke, Ragna 1996: Fra tombolaproblemer til bespising av 2000 evakuerte. *Far etter fedrane*, s. 80-83.

⁵⁰ Intervjua er attgitt hos Petterson 2008 s. 93-98. Jfr. Løkke 1996.

⁵¹ Petterson 2008 s.94.

⁵² Usignert rapport til Heimefrontleiinga 10.12 1944. NHM, Hjemmefrontledelsen korr. Div. saker til HL 12.

⁵³ Løkke 1996.

⁵⁴ Petterson 2008 s. 93-96.

Brev frå medisinaldirektørens representant

Fire dagar etter at Berit Klemetsen døydde, lufta medisinaldirektørens representant tankane sine i brev til sin overordna: Det kom ein hærskare av folk som gav opp for eit lite knip i magen eller eit tak i ryggen, medan «hjelparane» stemte i som ein hønseflokk, og alle flaug til næraste telefon for å melde om noko som ikkje var noko.

Disiplin mangler vi nordmenn i høyeste grad... Skal vi forresten si nordmenn? Jo, jo,- de bor innenfor landets grenser, så da høver navnet, men omtrent alle som har passert hittil er "half-cast". Det er kvener og samer og asiater som er oppblandet. Det er ikke germanere, det være langt ifra, og skal vi få denne innblandingen inn også sydpå, så kan vi straks vinke farvell til den renrasede, høyreiste nordmann... Vi må komme med preventive forholdsregler her av ganske inngripende art.⁵⁵

Rasismen omfatta kvenar, samar og «blandingsfolk». Om den økonomiske sida, «arbeidsverdien», skreiv han at dei tvangsevakuerte var «slagge» som kravde ein masse arbeid, og ville gjere at «vi i Sør-Norge» ville få mykje større byrder med mat, pleie og skatt.⁵⁶

Denne legen var ekstrem også til nazist å vere. Men det var han som hadde det overordna ansvaret for liv og helse hos dei tvangsevakuerte nord for Trondheim. Alle tvangsevakuerte var i ein utsett situasjon overfor evakueringsapparatet, men samar og kvenar var serleg utsette når dei møtte personar som ville praktisere raseteoriar.

Det er ikkje sikkert at Berit Klemetsen ville overlevd om ho straks hadde fått legehjelp og blitt sendt til operasjon, men ho ville hatt betre sjansar.

Dei gamle og sjuke

Folket vart frakta ut i uvissa. Då evakueringsordren kom, heldt læstadianarane i Lyngen og på Skibotn samlingar der dei bad kvarandre om forlating og far vel.⁵⁷ I alle folkegruppene var det vidt forskjellige erfaringar. Nokre familiar lasta naboar, husdyr og bruk om bord på skøyta og flytte til slektningar utan å sjå ein tyskar. Langt fleire vart transportert vekesvis i trengsel under militær kontroll, med sjukdom, frysing, mangel på søvn og tidvis på mat. Felles for alle var byråkratiet: Når dei var innkvartert permanent, var dei fleste i ein situasjon der dei måtte ha offentleg stønad for å overleve. På få veker myldra det fram eit omfattande regelverk – på norsk – som dei tvangsevakuerte måtte kjenne og bruke for å få hjelp.

⁵⁵ Medisinaldirektørens representant i Mosjøen 15.11 1944 til medisinaldirektør Østrem. HFM, Hjemmefrontledelsen korr., Div. saker til HL 12.

⁵⁶ Medisinaldirektørens representant i Mosjøen 15.11.

⁵⁷ Aslaksen, Borghild 2014: Min krigshistorie, s. 113. Olsen. Aslaug 2014: Minner fra krigens dager på Furufalten, s.127-128. Ørnebakk, Oddvar 2014: Tvangsevakueringa høsten 1944, s.139. Alle i: Hansen, Leif-Harry (red.): *Menneske og miljø i Nord-Troms, Årbok 2014*.

Språkproblema fekk andre alvorlege konsekvensar. Sjukepleiehistorikaren Åshild Fause fortel at Gaustad sjukehus brukte fleire månadar på å finne ut at mellom dei tvangsevakuerte samiske pasientane var det eit ektepar, og ei mor med sonen sin,⁵⁸ Det hendte at gamle og sjuke samar og kvenar som ikkje kunne gjere seg forstått, kom bort frå sine og aldri vart funne att.

Norges Finnemisjonsselskap, med hovudkontor i Trondheim, måtte ordne med institusjonane sine. Dei prøvde å ta eit særskilt ansvar for samar og kvenar. Evakueringsleiinga tok kontakt når samar var venta til Trondheim. Røde Kors sendte dette telegrammet:

*Finnemisjonen, Trondheim. Møt ved Sigurd Jarls ankomst fjellapper om bord.*⁵⁹

Lebesby gamleheim (mellombels på Stadsbygd) og Kautokeino gamle- og sjukeheim (i Hommelvik) måtte utvide for å ta imot fleire tvangsevakuerte samar.⁶⁰ Finnemisjonen oppretta ein ekstra gamleheim for samar på Rostad i Børssa, der dei samla elleve sjuke gamle som hadde vore spreidd på skolar og menighetshus.

Finnemisjonen tok også kontakt når dei hørte om samar som var havna på gamleheim mellom berre norske, og tilbød plass slik at dei kunne komme blant vennar og kjente.⁶¹ Men det vart fort fullt. Dei gamle på Lebesbyheimen vart værande i Trøndelag livet ut. Kautokeinoheimen derimot flytta heim til ei provisorisk brakke sommaren 1946.

Så seint som i 1954 var det eit bilete av ei gammel kvinne i årboka til Finnemisjonsselskapet, med teksten: «Kjenner du denne gamle her. Selv vet hun ikkje hvem hun er. Siden tvangsevakueringen nordfra har all hukommelse sviktet.»⁶²

Samane ikkje til å unngå

Underwegs levde den tvangsevakuerte befolkninga på utstilling, der dei vandra i flokk frå kaia eller jernbanestasjonen til overnattingsplassar og serveringsplassar i mottaksbyane.⁶³ Folk såg på dei, syntest dei var rare eller syntest synd på dei. Fleire stadar vart dei spurt om det var sant

⁵⁸ Fause 2015 s.19.

⁵⁹ 8.12. 1944. Sekretær Bertrand Nilsen fekk beskjed om å møte på kaia. SATØ, Norges samemisjon, boks 73, legg 47.

⁶⁰ Heiervang til Gudrun Gjedrem 9.12.44: SATØ Norges Samemisjon boks 73 legg 47.

⁶¹ SATØ Norges samemisjon boks 78, legg 47-3.

⁶² *Årbok 1954*. Trondheim: Norges Finnemisjonsselskap.

⁶³ Ein innsendar i Adresseavisen kritiserte dei gode borgarane i Trondheim for å stille seg til å glo på dei tvangsevakuerte. Adresseavisen 21.11 1944.

at finnmarkingane hadde hale.⁶⁴ Dette var med andre ord ikkje berre tilfeldig spit, men ei markering av forskjell – finnmarkingar var ikkje siviliserte, ikkje ordentlege folk.

*Folk sa at vi va ingenting...det va så skammelig....Sjøl om vi ble godt tadd imot.*⁶⁵

Men veldig mange gav dei tvangsevakuerte ei handsrekning. Rundt om vart det samla inn klede og kjøkkentøy til dei som hadde tapt alt, sjølv om det var mangel på begge delar i heile landet.

Det budde jo samar på Helgeland og i Trøndelag, men likevel var samane for mange norske noko fjernt, nærast utdøydd. No var dei der lys levande. Adresseavisen skreiv forundra om samar og kvænar som var innkvartert på «den ærverdige Katedralskolen» i Trondheim – ”små, mørkøyde folk som ikke en gang seg i mellom snakket samme språk.» Journalisten innrømte gjerne at «det blir snudd aldeles opp ned på min viten om lapper og samer og finner – og jeg vil ikke garantere at jeg kan si hvem som er hvem.» Han uttrykte sympati og oppsummerte: ”Disse jordbundne naturmennesker som nok elsker sin fattige heim blir ikkje lett akklimatisert. Det er fjellet og sjøen som er deres element, reinen er for mange deres kjærreste husdyr.» Men han kunne opplyse at det også var dei som dreiv gardsbruk og hadde hest og ku.⁶⁶

Halde folket saman

Tvangsevakueringa splintra samfunnet i tusenvis bitar. For alle tvangsevakuerte var det viktigaste å få kontakt med nære og kjente. For samane vart det også eit spørsmål om å halde folket saman. Samane hadde jo ingen offisiell status som folk å støtte seg på; kontinuiteten var slektskap og kjennskap. Kulturhistorikaren Marja Tuominen siterer eit samisk ordspråk: «Familien binder, staten skiller».⁶⁷

⁶⁴ Petterson 2014 s. 129. Immonen, I. 1999: *Sykepleie i Finnmark. Krig, evakuering og gjenreisning*. Høgskolen i Finnmark, Hif forskning., s. 42. Knudsen, Anne Merete 1995: *Flyktninger i eget land*. Alta museums småskrifter nr. 2. s. 19.

⁶⁵ Knudsen 1995 s. 19.

⁶⁶ Adresseavisen 21.11.1944: «Katedralskolen i finner og lappers tegn.»

⁶⁷ Tuominen 2011 s. 63.

Dei tvangsevakuerte etterlyste folka sine i lokalavisene, hos Røde Kors og på opplysningskontoret for evakuerte som vart oppretta i Trondheim. AT gav ut informasjonsavisa *Budstikka* (på norsk) med adresser til dei som hadde passert Trondheim. Samar skreiv i tillegg til Finnemisjonen til å etterlyse slekt og vennar.⁶⁸ Finnemisjonen laga også eit månadleg rundskriv på samisk, kvensk og norsk som ei helsing til evakuerte samar og kvenar, med adresser til tvangsevakuerte.⁶⁹ Tvangsevakuerte samar fekk Finnemisjonen til å forhandle med evakueringsstyresmaktene. Ein familie frå Repvåg ønskte for eksempel å komme til Hitra fordi fleire av slektningane var der. Dei var klar over at det var lite husrom på øya, og det var gitt ordre om at folk berre fekk komme til Trøndelag og Nordland dersom dei kunne bu hos den næraste familien – foreldre, barn, barnebarn eller svigerfamilie.⁷⁰ I forhold til samisk slektskjensle var dette snevert. Generalsekretæren i Finnemisjonen argumenterte overfor evakueringssjefen at det var «en eldre samekone» som hadde lite mot på å reise til ein heilt fremmend stad, der ho frykta for å bli utan kontakt med slekta si og kanskje med andre samar.⁷¹

Reservat for samar?

Hovudparten av dei tvangsevakuerte kom aldri så langt sør som til Trøndelag. Men Jonas Lie protesterte mot at tyskarane hadde sendt ca. 4000 av «den degenererte blandingsbefolkningen» sørover. Dei fleste av dei var folk frå Tana og Porsanger, som etter forferdelege transportar med Karl Arp og Adolf Binder var frakta vidare frå Narvik. Lie skreiv:

Hva skade de gjør, ikke minst med den forferdelige nedlusing som følger dem, kan vanskelig sies, men de vil måtte sendes tilbake til nordlige kyststrøk, eventuelt kyststrøk og øyer i Trøndelag, hvis ikke Staten skal få en urimelig forsorgsbyrde.⁷²

Planen vart forsøkt sett ut i livet. Då familien Klemetsen frå Kvalsund kom til Mosjøen fekk dei ordre om å bli, medan andre av bygdefolket vart stua inn på toget og sendt sørover, for ein skulle finne ei anna plassering for samane.⁷³ Familien til Margrethe Olsen frå Smalfjord møtte

⁶⁸ SATØ Norges samemisjon boks 75 legg 102.

⁶⁹ Det første kom ut før jul 1944. Heiervang til Brøggers boktrykkeri, 13.12.1944. SATØ Norges samemisjon boks 73 legg 47.

⁷⁰ Rundskriv fra Politidepartementet 24.11.44. RA Flyktning- og fangedirektoratet ..Dd Riksutvalget for evakuering, 0002. Bestemmelsen vart innskjerpa i mars.

⁷¹ Heiervang til evakueringssjefen i Trondheim 05.01.1945. SATØ Norges samemisjon boks 78, legg 47-3.

⁷² Lie 1945 s.19, 24.

⁷³ Petterson 2008 s. 94.

norske politifolk på kaia i Mosjøen, som ropa: «Sivile til høyre, samer til venstre.» «Muligens ble «de til høyre- plassert på de beste plassene... Vi torde ikke annet enn å gå til venstre».⁷⁴

Lie ser ut til å ha tenkt at samar som kom til Trøndelag skulle plasserast på Fosenhalvøya. Han noterte den 26.november «350 lapper» i Osen og Roan.⁷⁵ Mellom dei var det også kvenar.⁷⁶ Finnemisjonen fekk brev om at samar var komne dit, dei fleste frå Porsanger. Diakon Bertrand Nilsen, som samane i Finnmark kjente frå gammelt av, reiste for å høyre korleis dei hadde det.⁷⁷ Sjøsamane som kom til Roan var mest kvinner, barn og gamle. Dei vart tatt godt imot, men både Roan og andre kommunar slapp opp for pengar til stønad.⁷⁸ Det vart smalhans. Periodevis levde folk på fisk som dei fekk av fiskarar.⁷⁹

Sambandsmannen for evakueringsutvalet i Trondheim var instruert om at samar og fiskarar ikkje skulle sendast vidare sørover. Han rapporterte at dette skapte problem; ofte vart samane først oppdaga når dei kom til stasjonen og skulle reise, og måtte returnere sjølv om bagasjen var sendt. Han skreiv at sjøsamane vart sendt med passande mellomrom til Namsos-distriktet, fjellsamane til Snåsa og Røros, og fiskarane til Hitra, Frøya og Smøla.⁸⁰ Men sjøsamane var jo fiskarar, så dei kom også til Hitra. Ein del finnmarkssamar vart plassert i det sørsamiske Majavatn, der dei ikkje forstod språket.⁸¹ Gjennom alt dette gjorde samiske familiar sitt beste for å bli plassert saman med slektningar og kjenningar.

Det ser ikkje ut til at det sentrale Riksevakueringutvalet følgde opp intensjonane til Jonas Lie. Himmler sin plan om reservat for samane vart ikkje gjennomført. I Finland vart dei fleste

⁷⁴ Margrethe Olsen, 23 år i 1944, forteller. I: Smette, Johanne Løvoll (red.), udat.: *Slik husker vi det. Krigsminner fra Smalfjord i Tana*. Hadeland trykk & reklame, s. 49.

⁷⁵ Lies dagbok udat.

⁷⁶ Petterson 2014 s. 74.

⁷⁷ Jonas Lies dagbok 26.11. Johanna Lunden til Heiervang 28.11.44.: «Av de evakuerte frå Finnmark er det kommet en hel del samer til Bjørnør, særlig fra Porsanger, 200 til Roan, 150 til Osen...». SATØ Norges samemisjons arkiv boks 73 legg 47.

⁷⁸ Riksutvalet for evakuering gjekk derfor inn for at fylkesmennene skulle kunne anwise forskott til kommunane. Brev frå R.U til finansdep. 08.02. RA Flyktning og fangedirektoratet...Dd Riksutvalet for evakuering 0003.

⁷⁹ Petterson 2014 s. 74. Harald Smette, sju år i 1944, forteller. I: Smette, udat. s.69.

⁸⁰ Rapport frå sambandsmann ved Evakueringsutvalget i Trøndelag, des. 1944. HFM, Hjemmefrontledelsen korr. Div saker til HL 12.

⁸¹ Petterson 2008 s. 95.

samane evakuert til Norra Österbotten.⁸² I Noreg vart samane spreidd. Sjøsamar frå Porsanger havna i Valdres.⁸³

Konsekvensar for samefolket

Kva skjer med eit lite folk som blir rive opp og spreidd ut i det uvisse?

Historikaren Svein Lund oppsummerer at tvangsevakueringa i seg sjølv var fornorskande; mange gjekk over til å snakke norsk til ungane.⁸⁴ Det var naturlegvis vanskeleg å føre vidare samisk som heimespråk når ein ikkje lenger hadde ein heim, men budde hos ein norsk familie eller i ein norsk leir med norske naboar. Likeins må det ha vore vanskeleg å føre vidare samiske skikkar og tenkemåtar. Det kan ha betydd noko at ein del av dei gamle, som var kulturelle ankerfeste, måtte bli i det sørnorske.

Eit stort synleg tap var samekoftene og komagane. Etter tvangsevakueringa var det lite att av draktane som merka, og utmerka, samefolket. Det som ikkje var brent, var tapt på reisa eller utslite av mangel på klesskifte.⁸⁵ Skinnklede vart øydelagt i avlusingsomnane.⁸⁶

Spørsmålet om konsekvensane av krig og gjenreising for samisk materiell og mental kultur har vore reist spesielt av finske forskarar.⁸⁷ Evakueringa førte til språkleg og kulturell forfinsking.⁸⁸ I begge landa innebar attreisinga ei raskare modernitetsutvikling av bygningar, infrastrukturar og økonomi – på norsk side serleg i dei sjøsamiske områda.⁸⁹ Evakueringa gav kontakt med nye teknikkar og tankesett.⁹⁰ Ei ti-års jente i Kvænangen sa det slik då evakueringsbåten gjekk frå kai: «Endelig fikk man nå komme seg ut og se seg om i verden».⁹¹ Moderniseringa var samtidig ein styrt prosess frå norsk regjeringshald.

⁸² Lehtola 2015 s. 130.

⁸³ Heiervang til Flokkmann 6.12.44: Samer, kvæner spredt. Større kontingent samer Bjørnør. SATØ Norges samemisjon, boks 73 legg 47. Jfr. Budstikka nr. 11.

⁸⁴ Lund, Svein 2011: «Tie og ta til takke» – skoleforhold under evakuering og gjenreising. I: Lund, Svein. (hovudredaktør); Boine, E.; Broch Johansen, S.; Rasmussen, S. (medredaktørar): *Sámi skuvlahistorjá 5*. Kárasjohka: Davvi Girji, s. 160- 185, s. 184.

⁸⁵ *Budstikka* des. 44 nr. 14.

⁸⁶ Olsen, Margrete, udat., s.47.

⁸⁷ FEENIKS – Art and culture in the mental and material reconstruction process following the LaplandWar (2011–2017) in Finland, University of Lapland. <http://www.ulapland.fi/InEnglish/Research/Research-Projects/-Spearhead-projects/Feeniks>. Jfr. Petterson 2008 s. 295.

⁸⁸ Lehtonen 2015.

⁸⁹ Berg, Bård 2004: Evakuering og gjenreisning som moderniseringsmotor. *Speculum Boreale* nr. 7, s. 45-47.

⁹⁰ Sjø Lehtonen 2015.

⁹¹ Vassnes, Asbjørn 2014: Minner fra krigstiden...evakueringen. Hansen, Leif-Harry (red.): *Menneske og miljø i Nord-Troms, Årbok 2014*. s. 17.

Tuominen framhevar at eit kollektivt traume ikkje berre trugar kjensla av kontinuitet hos individet, men også i fellesskapen og kulturen.⁹² Men det kan òg føre til meir samhald. Samane på finsk side stifta sin første organisasjon under evakueringa i 1945.⁹³ Lehtonen skriv at det hang saman med erkjenninga av at heimlandet var brent. Fråveret frå heimen gav ei ny kjensle av å vere eitt folk.⁹⁴

I Noreg var tvangsevakueringa ein fiendtleg massedeportasjon som vart sterkt prega av nazistisk og tradisjonell norsk rasisme mot samane, frå store og små myndigheitspersonar. Desse brutale erfaringane med storsamfunnet kan ha vore ein grunn for mange samar til å gli over til det norske etter krigen, om ikkje for eiga skuld, så for barna. På den andre sida vart den norske befolkninga mykje betre kjent med samefolket. Mange norske og samiske familiar stifta langvarige vennskap som kan ha opna for meir gjensidig forståing i etterkrigstida.

Litteratur og kjelder:

Adresseavisen.

Afanasyeva, Anna 2013: *Forced relocations of the Kola Sámi people: background and consequences*. Thesis: Master of Indigenous Studies, University of Tromsø.

Aslaksen, Borghild 2014: Min krigshistorie, s. 110- 113. I: Hansen, Leif-Harry (red.):

Menneske og miljø i Nord-Troms, Årbok 2014

Berg, Bård 2004: Evakuering og gjenreisning som moderniseringsmotor. *Speculum Boreale* nr. 7 s.35-47.

Budstikka. Meldingsblad for evakuerte. Norsk Arbeidstjeneste:

Elstad, Ingunn 2006: Dei sjuke i samfunnet. I: Elstad, Ingunn og Hamran, Torunn: *Sykdom. Nord-Norge før 1940*. Bergen: Fagbokforlaget.

Emberland, Terje og Kott, Matthew 2013: *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug.

⁹² Tuominen 2011 s. 67.

⁹³ Elsa Laula Renberg stifta den første samiske kvinneforeininga i Noreg i 1910, og var med og organiserte det første samemøtet i Trondheim 1917. Hætta, Odd Mathis 1994: *Samene: Historie, kultur, samfunn*. Oslo: Grøndahl Dreyer s. 150-155.

⁹⁴ Lehtonen 2015 s. 132. Organisasjonen var Samii Litto.

- Evjen, Bjørg og Hansen, Lars Ivar 2008: Kjært barn- mange navn. Om forskjellige betegnelser på den samiske befolkningen i Nordland gjennom århundrene. I: Evjen, Bjørg og Hansen, Lars Ivar: *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv*. Oslo: pax. s. 17- 42.
- Fause, Åshild 2015: The fate of the mentally ill during the Second World War (1940-1945) in Troms and Finnmark, Norway. *Nordlit* 37, s. 1-29.
- Fosnes, Wilhelm 1974: *Evakueringen av Finnmark og Nord-Troms høsten 1944. Planlegging og gjennomføring*. Hovedoppgåve i historie, Universitetet i Oslo.
- Fjørtoft, Kjell 1984: *Vi fikk vår frihet*. Oslo: Gyldendal.
- Hansen, Jan Egil 2011: *Stripete poteter og grumsete grøfter. En funksjonsanalytisk studie av den norske Arbeidstjenesten i perioden 1940-1945*. Masteroppgåve, Universitetet i Agder.
- Hauglid, Ole Anders 1975: *Gjenreisning av Finnmark og Nord-Troms 1945-1948-1952*. Hovedoppgåve, Universitetet i Tromsø.
- [Hellesnes, Berntine Ruud] B.R.H. 1950: Tragikomedie i Kautokeino. I: Hellesnes, B.R. *Finnmark i flammer*, band 2. Kragerø: Eget forlag.
- Holtmark, Sven G. (red) 2015: *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917-2014*. Oslo: pax.
- Hætta, Odd Mathis 1994: *Samene: Historie, kultur, samfunn*. Oslo: Grøndahl Dreyer.
- Immonen, I. 1999: *Sykepleie i Finnmark. Krig, evakuering og gjenreisning*. Høgskolen i Finnmark, Hif forskning.
- Knudsen, Anne Merete 1995: *Flyktninger i eget land*. Alta museums småskrifter nr. 2.
- Lehtola, Veli-Pekka 2015: Second world war as trigger for transcultural changes among Sámi people in Finland. *Acta Borealia*, 32-2, 125-147.
- Lie, Jonas 1944: *Rapport til ministerpresidenten 16.11 1944*.
- Lie, Jonas 1945: *Rapport til ministerpresidenten om evakuering av Finnmark fylke samt de 4 nordligste kommuner i Troms*.
- Lie, Jonas (udat.): *Dagboksopptegetninger fra tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms*.
- Lund, Svein 2011: «Ad skoleforhold for lappiske barn» - ei undersøkning frå 1943. I: Lund, S. (hovudredaktør); Boine, E.; Broch Johansen, S.; Rasmussen, S. (medredaktørar): *Sámi skuvlahistorjá 5. Kárasjohka: Davvi Girji*.
- Lund, Svein 2011: «Tie og ta til takke» – skoleforhold under evakuering og gjenreisning. I: Lund, Svein. (hovudredaktør); Boine, E.; Broch Johansen, S.; Rasmussen, S. (medredaktørar): *Sámi skuvlahistorjá 5. Kárasjohka: Davvi Girji*

- Løkke, Ragna 1996: Fra tombolaproblemer til bespising av 2000 evakuerte. *Far etter fedrane*, s. 80-83.
- Mølmann, Nina mfl.: Infant mortality and epidemic diseases. Wartime Finnmark in a comparative perspective. *Nordlit* 37, s. 1-36.
- Olsen, Aslaug 2014: Minner fra krigens dager på Furuflaten. I: Hansen, Leif-Harry (red.): *Menneske og miljø i Nord-Troms, Årbok 2014*, s.122-131
- Pedersen, Gunnar 1982: *Militær motstand i nord 1940-45*. Tromsø-Oslo- Bergen-Stavanger: Universitetsforlaget.
- Petterson, Arvid 2008: *Fortiet fortid. Tragedien Norge aldri forsto*. Hammerfest: Gjenreisningsmuseet.
- Petterson, Arvid 2014: *Deportering – eller flukt? Porsanger 1944-1945*. Porsanger Historie- og museumslag.
- Roughtvedt, Bernt 2010: *Med penn og pistol. En biografi om politiminister Jonas Lie*. Oslo: Cappelen Damm.
- Smette, Johanne Løvoll (red.), udat.: *Slik husker vi det. Krigsminner fra Smalfjord i Tana*. Hadeland trykk & reklame.
- SSB: *Folketellingen i Norge 1930*, 4.hefte, Aschehoug: Oslo.
- St.meld. nr. 44 (2003-2004): *Erstatningsordning for krigsbarn og erstaningsordninger for romanifolk/tatere og eldre utdanningskadelidende samer og kvener*.
- Søbye, Espen 2015: *Folkemengdens bevegelse 1735-2014: en tabellstudie*. Statistisk Sentralbyrå. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/folkemengdens-bevegelse-1735-2014>
- Tuominen, Marja 2011: Where the world ends? Three places and challenges of Northern cultural history. I: Johnson, Bruce og Kiiskinen, Harri (red.): *They do things differently there. Essays on Cultural History*. Turku: K&h-kustannus, University of Turku, s. 43-80.
- Udgaard, Nils Morten 1973: *Great Power Politics and Norwegian Foreign Policy*. Universitetsforlaget. 1973.
- Vassnes, Asbjørn 2014: Minner frå krigstiden ...evakueringen. I: Hansen, Leif-Harry (red.): *Menneske og miljø i Nord-Troms, Årbok 2014*, s.14-21.
- Watts, Inger Selven 2014: For samene og Jesus. *Adresseavisen* 20.10.
- Westrheim, Harry 1978: *Landet de brente*. Oslo: Tiden.
- Årbok 1954*. Trondheim: Norges Finnemisjonsselskap.
- Ørnebakk, Oddvar 2014: Tvangsevakueringa høsten 1944. I: Hansen, Leif-Harry (red.): *Menneske og miljø i Nord-Troms, Årbok 2014*, s.137- 139.

Nettressursar:

Siida Sää'mjie'llem. http://www.samimuseum.fi/saamjiellem/english/tieto_etusivu.html

FEENIKS – Art and culture in the mental and material reconstruction process following the LaplandWar (2011–2017) in Finland, University of Lapland.

<http://www.ulapland.fi/InEnglish/Research/Research-Projects/-Spearhead-projects/Feeniks>.

Jfr. Petterson 2008 s. 295.

Arkivkjelder:

Riksarkivet (RA):

Landssviksak D3802 Lippestad.

Flyktning- og fangedirektoratet, direktoratets forløpere på sentralt hold

Statsarkivet i Tromsø (SATØ):

Fylkesmannsarkivet for Troms

Norges Samemisjon

Norsk Hjemmefrontmuseum (NHM)